

INTENSYWNA EMIGRACJA A STAN LUDNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE OPOLSKIM

JOANNA DYBOWSKA

Państwowy Instytut Naukowy Instytut Śląski

W artykule przedstawiono wyniki analizy zmian zaludnienia województwa opolskiego w latach 1950–2014. Śląsk Opolski to region o skomplikowanej historii. Obszar ten został włączony w granice państwa polskiego po zakończeniu II wojny światowej, co wiązało się z częściową wymianą jego mieszkańców. Powojenne, w znacznej mierze wymuszone, migracje ukształtowały społeczność nowo utworzonego województwa obejmującą ludność autochtoniczną i napływową. Paradoksalnie ludność przybyła na te tereny wrosła w nowe środowisko i szybko wzrastała liczebnie, natomiast wielu rodzimych mieszkańców decydowało się na opuszczenie rodzinnych stron i wyjazd do Niemiec.

Analiza przebiegu procesów demograficznych w województwie opolskim dostarcza interesujących materiałów do oceny stanu populacji pozostającej w regionie odpływu migracyjnego. Intensywna emigracja hamowała wzrost liczby ludności nie tylko na obszarach zdominowanych przez rodzimych mieszkańców, ale także na obszarze całego województwa. W odniesieniu do dzisiejszej populacji Śląska Opolskiego można już mówić o domykaniu się pewnego cyklu zaludnienia: od fazy częściowej wymiany mieszkańców, poprzez odbudowę wojennych strat biologicznych do fazy depopulacji, która, jak ocenia autorka tekstu, na stałym obszarze województwa rozpoczęła się już w połowie lat 80. XX wieku. Utrzymywanie się ujemnego salda migracji ogółem w województwie wraz z ujemnym przyrostem naturalnym pogłębia depopulację bardziej zaawansowaną na terenie zdominowanym przez ludność rodzimą. Ponadto najnowsza prognoza demograficzna do 2050 roku zapowiada najszybsze tempo spadku liczby ludności w tym regionie Polski.

Słowa kluczowe: emigracja, depopulacja, prognoza, autochtoni, ludność napływowa

INTENSE EMIGRATION AND THE STATE OF THE POPULATION IN THE OPOLSKIE VOIVODSHIP

The article presents the results of an analyses of the changes in the population size of the Opolskie Voivodship between 1950 and 2014. Opolian Silesia is a region with a complicated history. The region was incorporated into Poland after WWII, which was connected with an immense migration and partial exchange of inhabitants.

The newly formed population consisted of autochthonous and new immigrants. Paradoxically, the people coming to this region quickly put down roots and grew in number while many indigenes decided to leave for Germany. The intense emigration of autochthons makes the Opolskie Voivodship a very specific migration region. The analysis of the demographic processes in Opolian Silesia provides an interesting material to assess the state of the population remaining in a region which has experienced a large migration outflow. This outflow inhibited the growth of the population not only in regions dominated by the indigenous population, but in the Voivodship as a whole. In relation to the contemporary population size of Opolian Silesia, one can speak of the closing of a certain settlement circle: from the phase of a partial exchange of inhabitants, through the rebuilding of war losses, to the depopulation phase, which according to the author started in the mid – 1980s and has been progressing until now. The persisting negative migration balance together with the negative natural change makes the population decline deeper, especially in the areas dominated by autochthons. Additionally, the latest demographic projection till 2050 estimates that the population decline will be the fastest in this particular region of Poland.

Keywords: emigration, depopulation, projection, autochthons, new immigrants

WPROWADZENIE

Śląsk Opolski, włączony w granice państwa polskiego w 1945 roku, jest interesującym regionem do badań nad przemianami stanu populacji doświadczającej przez pokolenia intensywnego odpływu migracyjnego¹ oraz wpływu różnic

¹ Z powodu masowych wyjazdów za granicę rodzimych mieszkańców Śląska Opolskiego. Natężenie migracji wyrażane liczbą emigrantów przypadających na 1000 mieszkańców województwa opolskiego w całym powojennym okresie było kilkakrotnie wyższe niż analogiczna wielkość dla całego kraju, a bywały lata, w których to natężenie było 10–12 razy wyższe. Wielkość ujemnego salda migracji zagranicznych przesądzała o startach migracyjnych tego regionu i wyraźnym spowalnianiu wzrostu ogólnej liczby mieszkańców oraz wprowadzeniu w fazę depopulacji na wiele lat wcześniej, aniżeli pojawił się ujemny przyrost naturalny. Ocenia się, że odpływ emigracyjny z województwa opolskiego od 1951 roku do chwili obecnej przekroczył 250 tys. osób, co stanowi ok. 57% stanu ludności rodzimej w momencie utworzenia województwa opolskiego w ówczesnych jego granicach oraz ok. 30% ogólnej liczby ludności w 1950 roku. Wszystko to upoważnia do używania terminu intensywna emigracja w odniesieniu do tego elementu bilansu

w pochodzeniu regionalnym mieszkańców² na zmiany zaludnienia w przekroju terytorialnym województwa. Ogromne znaczenie dla tego typu badań ma możliwość zgromadzenia danych porównywalnych w długim okresie. Należy zauważyć, że kilkakrotne zmiany w podziale administracyjnym naszego kraju pociągały za sobą zmiany jednostek (obszarów), w odniesieniu do których gromadzone są dane statystyczne, w tym również w zakresie statystyki ludności.

Województwo opolskie powołane formalnie do istnienia w 1950 roku poddane było stosunkowo niewielkim zmianom granic administracyjnych i dla przeważającej części obecnego obszaru możliwa była analiza składników bilansu ludności (urodzeń, zgonów, salda migracji) pozwalająca na ocenę wpływu strat migracyjnych na stan populacji.

W dalszej części artykułu omówione zostaną wyniki badań autorki nad przemianami zaludnienia województwa opolskiego od momentu jego utworzenia do chwili obecnej. W badaniu wykorzystane zostały dane spisów ludności – od pierwszego spisu powszechnego w 1950 roku do ostatniego w 2011 roku oraz dane ewidencji bieżącej. Przeprowadzenie analizy zmian demograficznych w długim okresie wymagało ustalenia stałego obszaru województwa, tj. takiego, który nieprzerwanie znajdował się w każdorazowych granicach administracyjnych. Stałym obszarem województwa jest teren wyznaczony granicami z lat 1975–1998³. Reforma z 1975 roku, zmieniająca ilość województw z 22 na 49⁴, wprowadziła też gminę jako podstawową jednostkę podziału administracyjnego kraju – gmina stanowi najniższy poziom agregacji publikowanych danych statystycznych aż do chwili obecnej, wobec tego możliwe jest kontynuowanie obserwacji sytuacji demograficznej na stałym obszarze województwa opolskiego. Badania nad zmianami zaludnienia województwa opolskiego, w których wykorzystano dane ewidencji bieżącej oraz powszechnych spisów ludności, pozwoliły wykazać nieadekwatność dotychczas stosowanej przez GUS kategorii ludności faktycznej do opisu stanu populacji charakteryzującej się intensywnym odpływem migracyjnym oraz podjąć próbę wyznaczenia migracji nierejestrowanej w ewidencji bieżącej. Zakłócenia w informacji o stanie ludności wynikają z tego, że w bilansach zmian liczby ludności w przypadku migracji uwzględnia się jedynie

zmian liczby ludności, a szczegółowe dane (zob. tab. 2, 3 i 4, wyk. 2) wraz z ich omówieniem zawiera dalsza część tekstu.

² Chodzi o wyróżnienie ludności autochtonicznej oraz napływowej, która osiedliła się po 1945 roku.

³ Stały obszar, dla którego przedstawiane są w artykule wyniki badań, stanowi ponad 90% obecnego terytorium województwa opolskiego i 89,3% terytorium z 1950 roku.

⁴ A. Gawryszewski (2005), *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa: IGiZP PAN, tab. II.11., s. 55.

fakt zameldowania /wymeldowania z miejsca stałego pobytu. Problem jednak tkwi w tym, że znaczna część wyjazdów za granicę nie była i nadal nie jest odnotowywana w ewidencji bieżącej ludności. Trudności w prawidłowym rejestrowaniu faktu zmiany miejsca pobytu powodują to, że bilanse liczby ludności i tym samym informacja o stanie ludności obarczone są błędem nierejestrowanej migracji, tym większym, im większa jest intensywność ruchów migracyjnych, zwłaszcza wobec braku korekt, kumulującym się z upływem czasu. Problem nieadekwatności publikowanej przez GUS informacji o liczbie ludności pojawił się już w latach 70. XX w., kiedy zliberalizowano przepisy prawa paszportowego i osoby zamierzające na stałe opuścić Polskę czyniły to pod pozorami wyjazdów turystycznych. Turysta nie jest migrantem wobec tego przy ustalaniu salda migracji tego typu wyjazdy nie są brane pod uwagę. W nowych warunkach społeczno-gospodarczych zakłócenia w informacji o liczbie ludności zarówno w całym kraju, jak i w poszczególnych jednostkach administracyjnych wynikają z dużej skali czasowych wyjazdów za granicę, a w bilansach liczby ludności uwzględniane są jedynie wyjazdy/przyjazdy na pobyt stały⁵.

Na przykładzie mieszkańców województwa opolskiego przedstawiony zostanie problem stanu populacji doświadczającej w długim okresie intensywnego odpływu migracyjnego, a także kwestie praktyczne związane z oceną informacji na temat liczby ludności w oficjalnej statystyce GUS.

1. WOJEWÓDZTWO OPOLSKIE JAKO REGION MIGRACYJNY

Specyfika województwa opolskiego jako regionu migracyjnego związana jest z historią ziemi i ludności ją zamieszkującej. Śląsk Opolski to obszar na przejściu między Górnym i Dolnym Śląskiem, będący częścią historyczno-geograficznego regionu Śląska charakteryzującego się interesującymi i zmiennymi kolejami dziejów, które miały wpływ na kształtowanie się stosunków etniczno-narodowych. Politycznie Śląsk związany był z organizmami państwowymi Polski, Czech,

⁵ Tylko niewielka część czasowych wyjazdów za granicę zgłaszana jest w ewidencji ludności. Po przystąpieniu Polski do UE w ewidencji bieżącej rejestrowane było od 30 do 90 tys. osób czasowo przebywających za granicą, podczas gdy według szacunków GUS liczba takich osób w 2005 roku przekroczyła 1 mln, a w 2007 roku już 2 mln osób. Spis powszechny w 2011 roku wykazał 2,017 mln osób przebywających za granicą powyżej 3 miesięcy. Wobec tego można stwierdzić, że odnotowywana rocznie w ewidencji bieżącej liczba migrantów czasowych stanowiła jedynie od 2 do 4% liczby osób przebywających za granicą, a znacząca liczba osób spełniająca kryterium migranta nie jest w ogóle brana pod uwagę przy bilansowaniu zmian liczby ludności zarówno w całym kraju, jak i w poszczególnych jednostkach administracyjnych.

Austrii i Niemiec. Po 600-letnim okresie oddzielenia Śląsk Opolski ponownie znalazł się w granicach państwa polskiego po zakończeniu II wojny światowej. Zmiana granic państwa polskiego w efekcie decyzji aliantów spowodowała ogromne przemieszczenia ludności. Polacy opuszczali Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej utracone na rzecz Związku Sowieckiego (rys. 1), Niemcy opuszczali tereny przyznane Polsce. Te powojenne, w znacznej mierze przymusowe przemieszczenia, ukształtowały społeczność województwa opolskiego. Na Śląsku Opolskim spotkały się więc grupy ludności o różnym pochodzeniu regionalnym: autochtoniczna – zasiedziała od pokoleń, której przedstawiciele jako byli obywatele państwa niemieckiego mogli po wojnie pozostać w swoich domostwach po pozytywnym przejściu procesu weryfikacji, i napływowa – z utraconych przez Polskę Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej oraz z innych ziem polskich, których mieszkańcy opuszczali na ogół przeludnione obszary wiejskie, szukając dla siebie nowych możliwości życiowych na terenach przyznanych Polsce. Z tego względu można powiedzieć, że mieszkańcy województwa opolskiego stanowią społeczność postmigracyjną⁶ (ukształtowaną na powojennych przemieszczeniach) i jednocześnie migracyjną, gdyż doświadczali nieprzerwanie od czasu zakończenia wojny do momentu przemian społeczno-ustrojowych (zapoczątkowanych w 1989 roku) swoistego exodusu rodzimych mieszkańców do Niemiec.

Paradoksalnie to nowi, przybyli po zakończeniu II wojny światowej, mieszkańcy Śląska Opolskiego „wrastali” w nowe środowisko w rozumieniu zarówno otoczenia materialnego, jak i społecznego, oraz wzrastali liczebnie, podczas gdy zasiedziała od pokoleń ludność rodzima opuszczała rodzinne strony, decydując się na emigrację do Niemiec i „kurczyła się demograficznie”.

W momencie utworzenia województwo opolskie wyróżniało się na tle innych ziem przyłączonych do Polski największym skupiskiem ludności autochtonicznej (tab. 1), która, wyraźnie skoncentrowana w środkowej i wschodniej części regionu (rys. 2), stanowiła wówczas ponad połowę ogółu mieszkańców⁷. W stosunku do

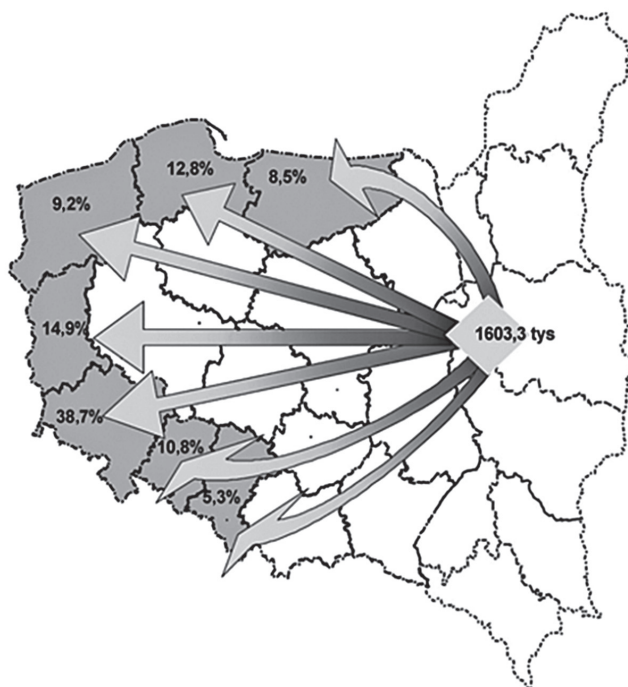
⁶ A. Sakson, Społeczności postmigracyjne, „Siedlisko”, nr 1, http://www.iz.poznan.pl/style/image/siedlisko_1.pdf [data dostępu: luty 2013].

⁷ Podawane są różne liczby ludności autochtonicznej zamieszkującej województwo opolskie w pierwszych latach od utworzenia nowej jednostki administracyjnej, co związane jest z momentem sporządzenia szacunku, jak również obszaru, którego dotyczy: L. Kosiński ustalił liczbę ludności rodzimej w 1950 r. na 436,9 tys. w stosunku do 807,6 tys. ludności ogółem, J. Balaryn na 441,2 tys. na 809,5 tys., z tych ustaleń wynika, że 365 tys. autochtonów przypada na 695 tys. ludności ogółem w granicach administracyjnych obowiązujących w latach 1975–1998, M. Lis podaje 470,1 tys., a B. Linek 600 tys. osób zweryfikowanych zamieszkujących województwo opolskie. Zob. szerzej na ten temat: J. Balaryn (1975), *Sytuacja demograficzna Opolszczyzny po II wojnie światowej*, Opole: Instytut Śląski w Opolu; R. Rauziński, K. Szczygielski (2008), *Śląska ludność rodzima w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego wczoraj i dziś*,

pozostałych ziem Polski wyróżniała ten obszar częściowa wymiana mieszkańców związana z zasiedlaniem przez ludność napływową terenów opuszczonych przez Niemców oraz formowanie się nowej społeczności obejmującej ludność o zróżnicowanym pochodzeniu regionalnym.

Rysunek 1.

Kierunki przesiedleń ludności polskiej z Kresów II Rzeczypospolitej

Źródło: R. Rauziński, K. Szczygielski, Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego 1945–2005, w: *Wokół ludzi i zdarzeń. Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego 1945–2005*, pod red. R. Rauzińskiego, T. Soldry-Gwizdź, PIN-Institut Śląski w Opolu 2011, ryc. 2, s. 37.

Tabela 1.

Rozmieszczenie polskiej ludności rodzimej na ziemiach zachodnich i północnych
(stan na koniec 1950 r.)

Województwo*	Autochtoni		Osadnicy
	% w stosunku do ogółu ludności w województwie	% w stosunku do ogółu autochtonów	% w stosunku do ogółu ludności w województwie
opolskie	51,7	38,5	48,3
katowickie	59,5	32,2	40,5
olsztyńskie	16,9	9,5	83,1
gdańskie	10,2	4,7	89,8
koszalińskie	8,4	4,0	91,6
wrocławskie	4,9	7,8	95,1
zielonogórskie	2,8	1,4	97,2
szczecińskie	2,6	1,3	97,4
poznańskie	5,4	0,2	94,6
białostockie	6,4	0,4	93,6
Ziemie Odzyskane	18,3	100,0	81,7

* tylko powiaty z terenów Ziemi Odzyskanych.

Źródło: Z. Kowalski (1987), *Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945–1950*, w: Z. Kowalski (red.), *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, Opole: WOINTE, tab. 9, s. 69.

W całym powojennym okresie rozwoju demograficznego Polski województwo opolskie wyróżniało się największą intensywnością emigracji w związku z wyjazdami rodzimej ludności do Niemiec (tab. 2). Intensywność tych wyjazdów cechowała się znaczną amplitudą wahań do czasu transformacji ustrojowej, zależną od polityki władz PRL, które utrudniały opuszczenie Polski przez ludność legitymująca się pochodzeniem niemieckim lub zezwalały na to opuszczenie⁸.

⁸ Osoby, które mieszkały na terytorium państwa niemieckiego w jego granicach z 1937 roku, oraz ich współmałżonkowie i dzieci na mocy konstytucji uznawane były za Niemców. Zob. B. Solga (2002), *Migracje polsko-niemieckie i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego*, Opole: Instytut Śląski w Opolu, s. 59; A. Trzcielińska-Polus (1997), *«Wysiedleńcy» z Polski w republice Federalnej Niemiec w latach 1980–1990*, Opole: Instytut Śląski w Opolu, s. 48.

Natężenie emigracji stałej z województwa opolskiego było zwykle kilkakrotnie wyższe niż dla całego kraju, pod koniec lat 70. XX wieku było ono nawet 12 razy wyższe.

Tabela 2.

Emigranci na 10 000 ludności

Rok	Emigranci na 10000 ludności		Rok	Emigranci na 10000 ludności	
	Województwo opolskie	Polska		Województwo opolskie	Polska
1954	10	1	1999	30	10
1958	340	50	2002	40	6
1959	70	10	2003	40	5
1971	70	10	2005	30	6
1979	120	10	2007	40	10
1984	20	5	2008	40	10
1988	80	10	2009	20	5
1989	60	10	2010	20	5
1992	20	5	2011	23	5
1994	30	10	2013	29	8
1995	30	10	2014	22	7

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Bez względu na podział administracyjny Polski województwo opolskie stale znajdowało się na pierwszym miejscu jako region o najwyższym natężeniu strat w ramach migracji zagranicznych. W latach 1951–1960 saldo migracji zagranicznych na 10 tys. mieszkańców przeciętnie rocznie wynosiło w województwie opolskim -42,5, a w woj. katowickim -21,0, w samym Wrocławiu natomiast -13,3. W latach 1961–1970 natężenie salda w województwie opolskim wynosiło -29,3, kolejne województwa charakteryzujące się dużym ujemnym saldem migracji zagranicznych to olsztyńskie -27,5, katowickie -17,5 i miasto Wrocław -11,3. W latach 1975–1998 wielkość ta dla województwa opolskiego wynosiła -39,6, a kolejne województwa to katowickie -20,3, olsztyńskie -19,2, gdańskie -11,8⁹.

⁹ A. Gawryszewski (2005), *op. cit.*, s. 474–476.

W aktualnym podziale administracyjnym kraju województwo opolskie pozostaje regionem o największej intensywności ujemnego salda migracji, ponosi straty nie tylko w wyniku emigracji, ale również w ramach migracji wewnętrznych.

W województwie opolskim jako wyróżniającym się w kraju regionie odpływu emigracyjnego¹⁰ saldo migracji było znaczącym elementem bilansu ludności (zob. tab. 3) oddziaływającym najpierw hamująco na wzrost liczby mieszkańców, a od połowy lat 80. XX wieku przyczyniającym się do zmniejszania się liczby ludności. Identyfikacja momentu rozpoczynającego proces depopulacji możliwa było na podstawie badań dotyczących nierejestrowanego odpływu emigracyjnego i korekty liczby ludności, gdyż na podstawie ewidencjonowanych elementów ruchu ludności w oficjalnej statystyce GUS po raz pierwszy ubytek liczby mieszkańców zastał odnotowany w 1979 r. i następnie systematycznie w kolejnych latach dopiero od 1994 r. Trzeba przy tym zaznaczyć, że do czasu transformacji ustrojowej mieliśmy do czynienia z emigracją na stałe, natomiast od początku przywracającego dwoisty model migracji procesu przemian społeczno-politycznych w Polsce większego znaczenia nabrały wyjazdy o charakterze czasowym, których liczba jest znacznie większa aniżeli liczba rejestrowanej emigracji na pobyt stały. Problem z prawidłową rejestracją emigracji na pobyt stały, jak wcześniej już wspomniano, pojawił się w latach 70. XX wieku, co rzutowało na poprawność bilansowania stanów ludności w następnych latach. O skali zjawiska świadczą wyniki spisu powszechnego ludności z 1988 r. – ostatniego w okresie PRL. W spisie tym wykazano 55 tys. mieszkańców województwa opolskiego czasowo przebywających za granicą. W świetle badań B. Sakson nad zawartością systemu SERP¹¹ należałoby już wówczas te osoby zaliczyć do emigrantów definitywnych¹², gdyż były to osoby, które przebywały w kraju kapitalistycznym po terminie zadeklarowanym przed wyjazdem i nie powróciły do kraju do czasu przeprowadzenia spisu. Niezależnie, czy będziemy rozpatrywać emigrację na pobyt stały czy jako wyjazdy czasowe, okazuje się że stosunkowo nieduża populacja mieszkańców województwa opolskiego – od 2,6% do 3,2% ogółu ludności Polski – ma stale znaczący udział w zasobach emigracyjnych

¹⁰ Zob. K. Heffner, R. Rauziński (2003), *Region migracyjny. Wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego*, Opole; B. Solga (2013), *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym*, Politechnika Opolska, Opole.

¹¹ System Ewidencji Ruchu Paszportowego, podsystem PESEL-u, pozwalający na podstawie wydawanych wraz z paszportem kart przekroczenia granicy zbierać informacje o osobach, które nie powróciły do kraju po upływie zadeklarowanego terminu, zob. A. Gawryszewski (2005), *op. cit.*, s. 481.

¹² B. Sakson (2002), *Wpływ «niewidzialnych» migracji zagranicznych lat osiemdziesiątych na struktury demograficzne Polski*, Warszawa: SGH.

Tabela 3.

Elementy bilansu ludności województwa opolskiego w latach 1946–2014 (w tys.)

Lata	Przyrost naturalny	Saldo migracji ogółem	Z tego:	
			wewnętrzne	zagraniczne
1946–1950 ^a	61,9	-30,0	30,0	-60,0
1951–1955	74,9	-11,9	-5,3	-6,6
1956–1960	87,5	-36,5	15,7	-52,2
1961–1965	75,6	-4,6	12,5	-17,1
1966–1970	55,7	-6,7	4,2	-10,9
Razem 1951–1970	293,7	-59,7	27,1	-86,8
1971–1975 ^b	47,3	-5,2	4,3	-9,5
1976–1980	51,1	-35,4	1,7	-37,1
1981–1985	51,6	-13,1	1,8	-14,9
1986–1990	32,9	-17,8	5,9	-23,7
1991–1995	13,1	-8,7	3,0	-11,7
1996–1998	2,5	-5,9	0,5	-6,4
Razem 1971–1998	198,5	-86,1	17,2	-103,3
1999–2003 ^c	-2,2	-18,5	-1,6	-16,9
2004–2008	-4,7	-18,8	-3,1	-15,7
2009–2014	-6,7	-13,6	-4,0	-9,6
Razem 1999–2014	-13,6	-50,9	-8,7	-42,2

^a w granicach administracyjnych z lat 1950–1975;

^b w granicach administracyjnych z lat 1975–1998 (przeliczone już od roku 1971);

^c w granicach administracyjnych obowiązujących od 1 I 1999 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Balaryn (1975), *Sytuacja demograficzna Opolszczyzny 1945–1970*, Opole, tab. 115, s. 314; R. Rauziński (1987), *Zróżnicowanie sytuacji demograficznej społeczeństwa Śląska Opolskiego w zależności od pochodzenia regionalnego na tle emigracji zewnętrznych w latach 1951–1985*, tab. 1, s. 112, w: *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku*, Materiały i Studia Opolskie, Rok XXIX, zeszyt 60. Dla lat 1999–2014 – roczniki statystyczne województwa opolskiego.

Polski (zob. tab. 4). Emigracja stała z województwa opolskiego¹³ – od czasu jego utworzenia do chwili obecnej – stanowiła ponad 14% ogólnej liczby emigrantów z Polski¹⁴. Bardzo wysoki był też udział emigrantów czasowych z województwa opolskiego w ogólnej liczbie tego typu emigrantów z Polski. W 1988 roku było to efektem wyjazdów „turystycznych” oraz braku powrotów po wprowadzeniu stanu wojennego. W nowych warunkach ustrojowych szybko wzrastająca liczba osób czasowo przebywających za granicą związana była z ułatwionym dostępem do niemieckiego rynku pracy rodowitych mieszkańców Śląska Opolskiego. W 2002 roku, czyli jeszcze przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, udział ten był szczególnie wysoki (13,4%). Po akcesji Polski i otwieraniu się rynków pracy krajów „starej” UE liczba emigrantów czasowych z Polski osiągnęła 1 mln osób, a w 2007 roku przekroczyła 2 mln.

Tabela 4.

Emigranci z województwa opolskiego w zasobach emigracyjnych Polski

Rodzaj emigracji w latach	Liczba emigrantów	Udział w ogólnej liczbie emigrantów z Polski
Czasowa 1988 ^a	55,0 tys.	7,7%
1995 ^b	77,3 tys.	8,6%
2002 ^b	105,2 tys.	13,4%
2011 ^b	107,9 tys.	5,4%
Stać ^c 1999–2014	54,1 tys.	13,3%

^a dane systemu ewidencji ruchu paszportowego (SERP);

^b według danych spisów ludności w każdorazowych granicach;

^c w granicach obowiązujących od 1 I 1999 roku.

Źródło: opracowanie własne.

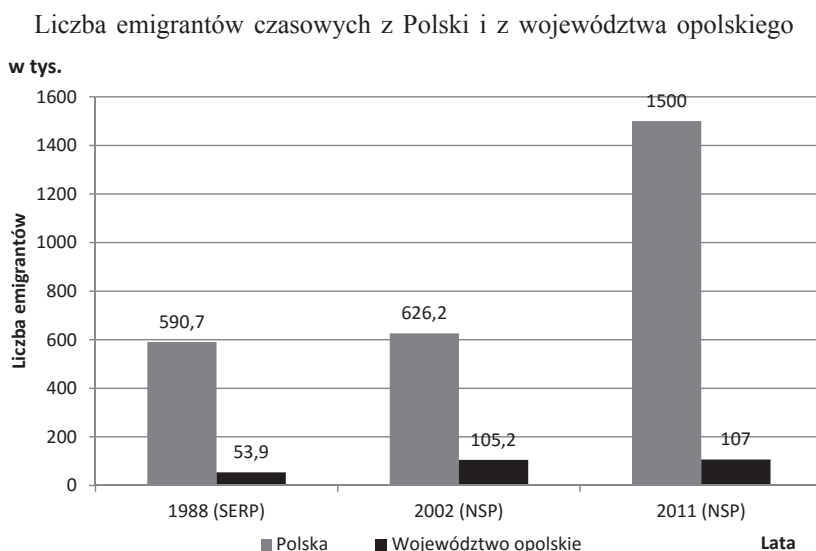
Bardzo szybki wzrost liczby migrantów z Polski czasowo przebywających za granicą zmniejszył udział migrantów czasowych z województwa opolskiego w zasobach emigracyjnych Polski, ale i tak jest on ciągle znacznie wyższy niż udział mieszkańców województwa w ogólnej liczbie ludności całego kraju. Świadczy to o tym, że intensywność odpływu za granicę, niezależnie od tego, czy będziemy brali pod uwagę rejestrowaną w ewidencji ludności emigrację

¹³ Chodzi o łączną liczbę emigrantów ewidencjonowanych w przypadku każdorazowej zmiany granic województwa.

¹⁴ Gdyby rozpatrzyć tylko emigrujących z Polski do Niemiec w latach 1999–2014, to udział migrantów z województwa opolskiego w tych latach wyniósł 22,5%. W samym województwie emigranci do Niemiec w tym samym czasie stanowili 85% ogółu migrantów.

na pobyt stały czy też emigrację na czasowy pobyt za granicą, wyróżnia województwo opolskie na tle kraju. Trzeba przy tym zauważyć, że wyniki ostatniego spisu ludności wskazują na dynamiczny wzrost w stosunku do 2002 roku liczby migrantów czasowych w kraju, przy stosunkowo niewielkim wzroście liczby tego typu migrantów w województwie opolskim (z 105,2 tys. osób do 107,9 tys.). Jednakże analizując te wielkości, trzeba pamiętać, że w spisie z 2011 r. zmieniono kryterium czasu przebywania za granicą, kwalifikujące daną osobę jako migranta czasowego: z 2 miesięcy (NSP 2002) na 3 miesiące.

Wykres 1.

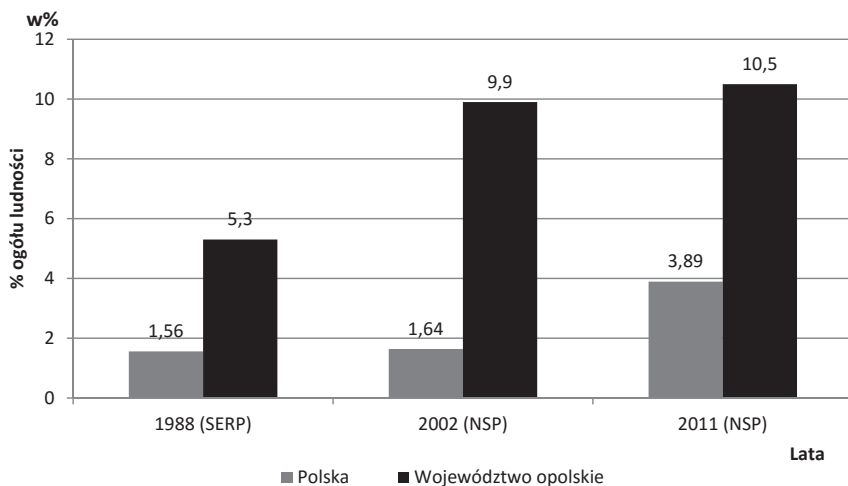
Źródło: opracowanie własne.

Wobec tego ci, które przebywali za granicą powyżej 2 miesięcy, ale krócej niż 3 miesiące, nie zostali w spisie 2011 roku ujęci jako migranci. Dlatego też należy oczekiwać, że liczba osób czasowo przebywających za granicą zarówno w odniesieniu do całego kraju, jak i w odniesieniu do województwa opolskiego jest jeszcze wyższa niż podane w wynikach spisu liczby migrantów. W 2011 roku w województwie opolskim, jak podaje ostatni spis ludności, nieco zmniejszyła się liczba migrantów długookresowych, natomiast dla całego kraju odnotowano dynamiczny wzrost ogólnej liczby migrantów czasowych (z 786,1 tys. do 2,018 mln osób), jak również migrantów długookresowych (z 626,2 tys. osób do 1,565 mln). Na wykresach 1. i 2. przedstawiono dane obrazujące liczbę migrantów długookresowych (osób przebywających za granicą co najmniej

12 miesięcy), a także ich udział w ogólnej liczbie mieszkańców Polski oraz województwa opolskiego. Niewątpliwie obecna skala długotrwałych pobytów za granicą wpływa na bieżącą sytuację demograficzną w Polsce, w tym na problemy z rozpoznaniem rzeczywistych stanów ludności, jeśli w dotychczasowej oficjalnej statystyce ludności (bilansach zmian) nie uwzględniało się liczby migrantów czasowych, nawet długoterminowych.

Wykres 2.

Emigranci czasowi jako odsetek ogółu ludności

Źródło: opracowanie własne.

2. LUDNOŚĆ WOJEWÓDZTWA OPOLSKIEGO W ŚWIETLE NIEREJESTROWANEJ EMIGRACJI

Problem z prawidłowym rozpoznawaniem stanu ludności w regionie charakteryzującym się intensywnymi migracjami związany jest z dwiema kwestiami, po pierwsze z kategorią ludności dotychczas stosowaną przez GUS¹⁵ w staty-

¹⁵ Do 2009 roku GUS publikował dane na temat ludności faktycznie zamieszkałej. Zgodnie z Rozporządzeniem PE i Rady NR 763/2008 zobowiązany jest jednak również do bilansowania i publikowania danych na temat ludności rezydującej, w których uwzględnia się informacje na temat długookresowych (przebywających /nieobecnych co najmniej 12 miesięcy) emigrantów i imigrantów. Ta kategoria ludności jest obowiązująca w porównaniach międzynarodowych. Zob. Wyniki wstępne Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, GUS 2011, s. 6.

stycie ludności, a po drugie z możliwością pełnej rejestracji ruchów migracyjnych. Jeśli chodzi o kategorię ludności faktycznej¹⁶ ustalonej w ramach spisu powszechnego i następnie bilansowanej na podstawie ewidencjonowanych zdarzeń demograficznych (urodzenie, zgon, zameldowanie /wymeldowanie z miejsca zamieszkania) na koniec roku, z założenia miała ona pozwalać na uchwycenie na danym obszarze osób czasowo obecnych /nieobecnych w ramach migracji wewnętrznych i mogła być wystarczająca w warunkach dopełniania obowiązku meldunkowego oraz kontrolowanych przez państwo migracji zagranicznych o charakterze definitywnym¹⁷. Jak wcześniej wspomniano, jeszcze w czasie PRL, kiedy zliberalizowano przepisy prawa paszportowego, oficjalna statystyka emigracji zaczęła rozmiącać się z rzeczywistością¹⁸, gdyż wiele wyjazdów definitywnych odbywało się pod pozorami wyjazdów turystycznych. Z oczywistych względów nie dokonywano wymeldowania z miejsca zamieszkania i przez to stan ludności stałej i tym samym również faktycznej był zawyżony. W regionie opolskim o tak intensywnym odpływie migracyjnym problem zawyżania stanu ludności narastał w szybkich latach PRL, by w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych jeszcze się pogłębić w związku z czasowymi migracjami zarobkowymi. Korekta liczby ludności w dłuższym okresie możliwa była dla stałego obszaru województwa opolskiego w związku z wyznaczeniem nierejestrowanej emigracji, o którą następnie korygowano ogólne saldo migracji, przyrost rzeczywisty i w efekcie liczbę ludności. Nierejestrowana emigracja obliczana była na podstawie konfrontacji danych ewidencji bieżącej oraz spisów powszechnych. W prowadzonych obliczeniach przyjęto, że wykazana w systemie SERP¹⁹ oraz w spisach powszechnych liczba emigrantów długookresowych powinna być uwzględniana w obliczeniach sald migracji oraz w bilansowaniu zmian liczby ludności²⁰. Korekta prowadzona była tak, by uzyskać liczbę ludności wykazywaną w kolejnych spisach powszechnych z lat 1988, 2002 i 2011.

¹⁶ W danej jednostce terytorialnej obejmuje ona ludność stałą, tj. zameldowaną na pobyt stały oraz osoby czasowo zameldowane, bez osób czasowo nieobecnych w związku z migracjami wewnętrznymi.

¹⁷ Suma ludności faktycznej w poszczególnych jednostkach administracyjnych daje dla całego kraju liczbę ludności stałej.

¹⁸ Można się o tym przekonać, porównując choćby statystyki GUS na temat emigracji z danymi Niemiec, kraju będącego do czasu przystąpienia Polski do UE dominującym odbiorcą migrantów z Polski.

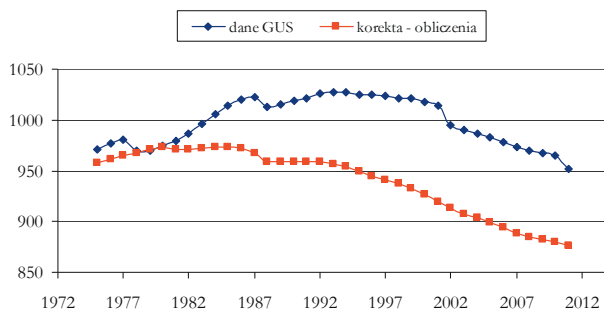
¹⁹ Zawiera on dane obejmujące lata 1981–1989.

²⁰ Szerzej na temat prowadzonych obliczeń i uzyskanych wyników korekty liczby ludności województwa opolskiego zob. J. Dybowska (2013), *Przemiany demograficzne w regionie o nasilonej migracji zagranicznej na przykładzie województwa opolskiego*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 195–205.

Graficznie różnice pomiędzy publikowaną przez GUS liczbą ludności faktycznej oraz skorygowaną o nierejestrowaną w ewidencji ludności emigrację liczbą ludności przedstawia wykres 3.

Wykres 3.

Liczba ludności na stałym obszarze województwa opolskiego*
publikowana przez GUS i wynikająca z korekty dla lat 1975–2011 (w tys.)

* stały obszar województwa opolskiego wyznaczony granicami z lat 1975–1999.

Źródło: J. Dybowska, K. Widera (2015), *Demograficzne uwarunkowania i skutki depopulacji w województwie opolskim*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 223, s. 114.

W przypadku wcześniejszych lat do 1975 r. nie ma możliwości bezpośredniego porównania danych statystyki ludności dla stałego obszaru, gdyż gromadzone one były dla większego obszaru województwa opolskiego, ale prowadzone były obliczenia składników ruchu ludności na stałym obszarze województwa w latach 1950–1975, tak by można było przeprowadzić długookresową analizę zmian zaludnienia województwa od momentu jego utworzenia do chwili obecnej²¹ oraz wyznaczyć funkcję opisującą dotychczasowy przebieg zmian. Wielkość koniecznej korekty (widocznej choćby jako odsetek migrantów długookresowych wśród ogółu ludności) liczby ludności województwa opolskiego wskazuje na nieadekwatność kategorii ludności faktycznej do opisu stanu ludności w regionie migracyjnym²², zwłaszcza gdy znaczna część migrantów nie jest rejestrowana. Wprawdzie w 2015 r. GUS na swojej stronie internetowej zamieścił dane na temat ludności rezydującej od 2009 r., ale podane

²¹ Gmina jako podstawowa jednostka administracyjna została przywrócona reformą z 1975 r. i do tej pory jest najmniejszą jednostką, dla której publikowane są dane statystyczne, wobec tego możliwa jest agregacja danych dla wybranego badanego obszaru.

²² Podobny problem będzie dotyczył regionu przyciągającego dużą liczbę imigrantów zwłaszcza nielegalnych, ale wówczas liczba ludności wyznaczonej zgodnie z definicją faktycznie zamieszkałej będzie zaniżona w stosunku do stanu rzeczywistego.

wielkości budzą poważne wątpliwości. Jest to problem związany z oceną uzyskanych w ostatnim spisie wyników²³, wymagający szerszego omówienia. W tym miejscu zostanie zasygnalizowana przyczyna wątpliwości co do liczby ludności rezydującej w województwie opolskim w jego aktualnych granicach, wyprowadzona z wyników dwóch ostatnich spisów w 2002 i 2011 roku. Kategoria ludności rezydującej obliczana jest dla danego obszaru z pominięciem osób długotrwale nieobecnych, niezależnie od tego, czy jest to wyjazd do innego miejsca w kraju, czy też jest to wyjazd za granicę, oraz z uwzględnieniem osób przybyłych z innego miejsca w kraju lub z zagranicy długotrwale przebywających na danym obszarze. Proste obliczenia uwzględniające stan ludności faktycznej, imigrantów i emigrantów długookresowych w momencie krytycznym spisu w 2002 i 2011 r. zawiera tabela 5.

Wynik obliczeń dla 2002 r. jest bliski stanowi ludności rezydującej opublikowanemu przez GUS, natomiast w 2011 r. różnica ta wynosi ponad 33 tys. Trudno zgodzić się z tym, że liczba ludności rezydującej pomiędzy 2002 i 2011 rokiem miałyby obniżyć się jedynie o 2389 osób, podczas gdy odnotowano w tym czasie ubytek rzeczywisty o 37 482 osoby, co oznacza, że musiałby on być równoważony napływem długoterminowych imigrantów przekraczającym 35 tys. osób. Liczba ludności faktycznej w 2011 roku była mniejsza, niż wynikała z bilansowania o ewidencjonowane elementy ruchu ludności stanu tej kategorii od spisu w 2002 roku. Świadczy to dodatkowo, że w ramach migracji wewnętrznych województwo traci mieszkańców, a nie zyskuje.

Tabela 5.

Obliczenia liczby ludności w aktualnych granicach województwa opolskiego według danych spisów powszechnych

Lp.	Liczba ludności	NSP 2002	NSP 2011
1	Ludność faktyczna	1 065 043	1 016 213
2	Imigranci długookresowi ^a	506	638
3	Emigranci długookresowi ^b	89 323	80 443
Razem: 1+2-3	Ludność wg obliczeń	976 226	936 408
4	Ludność rezydująca	971 930	969 541 ^c

^a imigranci przebywający co najmniej 12 miesięcy;

^b emigranci nieobecni co najmniej 12 miesięcy;

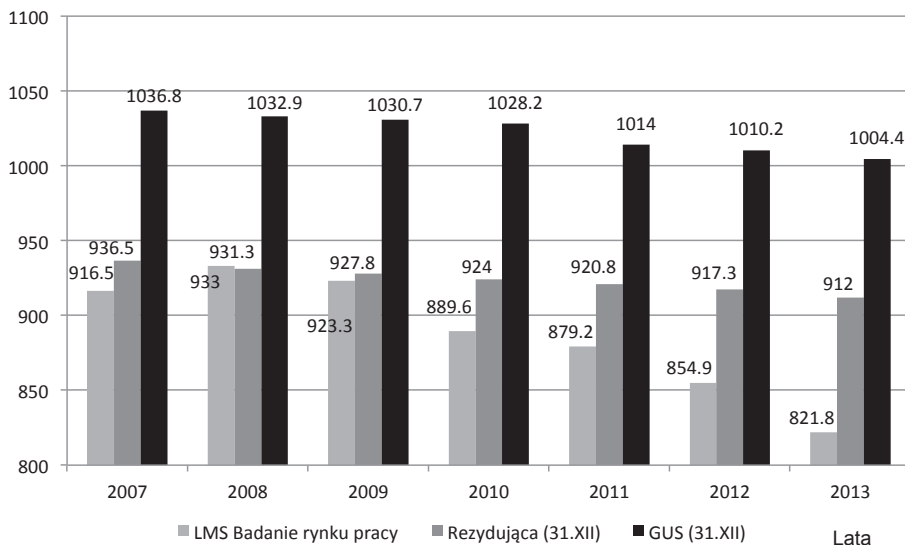
^c stan ludności rezydującej na 31 XII.

Źródło: opracowanie własne.

²³ Dotyczy to zarówno wykazanego wzrostu ludności stałej (faktycznej) w kraju, jak i stanu ludności rezydującej.

Wykres 4.

Liczba ludności w województwie* opolskim w latach 2007–2013 (w tys.)

* obecne granice województwa, LMS – ludność według badania rynku pracy (średnia z kwartałów), R – ludność rezydująca bilansowana od 2002 r. (31 XII), F – ludność faktyczna według GUS (31 XII).

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnym dowodem potwierdzającym wątpliwości co do publikowanego stanu ludności rezydującej w województwie opolskim są wyniki innego badania prowadzonego przez GUS – systematycznie co kwartał każdego roku – to jest badania aktywności na rynku pracy. W ramach tego badania ustala się kategorię ludności zbliżoną do ludności rezydującej²⁴. Wprawdzie chodzi o osoby w wieku 15 lat i więcej, ale z tych danych można określić liczbę ludności ogółem. Wyniki obliczeń ogólnej liczby ludności bazujące na danych z badania rynku pracy²⁵ zestawione z liczbą ludności faktycznej oraz rezydującej – ustalonej w ramach

²⁴ Nie uwzględnia się jedynie osób przebywających w gospodarstwach zbiorowych, ale liczbę takich osób w województwie opolskim ostatni spis ustalił na 9 tys., czyli 0,88% ogółu ludności, zob. *Ludność w województwie opolskim. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Urząd statystyczny w Opolu, Opole 2013, s. 79.

²⁵ Liczba ludności w wieku 15 lat i więcej ustalana we wspomnianych badaniach rynku pracy wahała się od 831 tys. osób w IV kwartale 2008 roku do 707 tys. osób w II kwartale 2013 roku. Od II kwartału 2009 roku do IV kwartału 2014 roku liczba tej ludności utrzymywała się poniżej 800 tys.

NSP 2002 i bilansowanej o elementy ruchu ludności od momentu krytycznego tego spisu aż do 2013 roku²⁶ – w województwie opolskim przedstawia wykres 4. Z danych zawartych na tym wykresie widać wyraźnie, że liczba ludności faktycznej znacznie odbiega od liczby ludności rezydującej bilansowanej od 2002 roku, jak również od liczby wynikającej z badania rynku pracy. Wyniki badania rynku pracy dają podstawy do przypuszczeń, że być może już od 2010 roku rzeczywisty stan ludności w regionie w jego aktualnych granicach jest nie tylko mniejszy niż milion osób, ale być może nawet mniejszy niż 900 tys. Ustalenia te są o tyle istotne, że liczbę 1 004,4 przyjęto jako stan ludności województwa opolskiego będący podstawą dla przygotowania najnowszej prognozy GUS²⁷ liczby ludności w Polsce do 2050 roku.

3. DEMOGRAFICZNE SKUTKI INTENSYWNEGO ODPLYWU MIGRACYJNEGO

Straty migracyjne ludności, jakie ponosiło województwo opolskie od początku utworzenia tej jednostki administracyjnej, w oczywisty sposób hamowały wzrost liczby mieszkańców tego regionu. Na badanym stałym obszarze (w granicach z lat 1975–1998) czas wzrostu zaludnienia był znacznie krótszy niż w kraju i wynosił ok. 35 lat. Osiągnięty przyrost liczby mieszkańców od momentu ustabilizowania granic województwa był znacznie niższy – wyniósł 28%, podczas gdy liczba ludności Polski w tym samym czasie wzrosła o ponad 50%. W świetle ustaleń dotyczących nierejestrowanej emigracji liczba mieszkańców województwa opolskiego w jego granicach z lat 1975–1998 najprawdopodobniej nie przekroczyła 1 miliona osób, choć wyniki spisu powszechnego z 1988 roku podają liczbę 1 013 513 osób, o których wiemy, że 55 025 spośród tych osób w momencie krytycznym spisu przebywało w krajach kapitalistycznych poza zadeklarowany termin, w tym 53 514 osób co najmniej 12 miesięcy, a więc spełniało kryterium migranta długookresowego. Do czasu pojawienia się ujemnego przyrostu naturalnego (rok 2000) odpływ migracyjny na badanym stałym obszarze pochłonął ponad 55% przyrostu naturalnego. Prowadzone wcześniej badania²⁸ wykazywały niejednokrotnie, że w gminach zdominowanych przez ludność rodzimą emigracja definitywna przeważała przyrost naturalny. Do czasu przystąpienia Polski do UE początkowo emigracja stała, a następnie migracje czasowe dotyczyły przede

²⁶ Ze względu na czytelność danych na wykresie zestawiono dane dla lat 2007–2013.

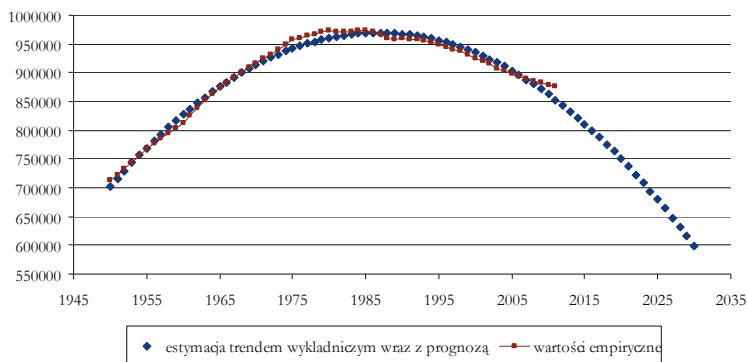
²⁷ Prognoza GUS.

²⁸ R. Rauziński (1991), *Ludność na Śląsku 1945–1990*, Opole: Wyższa Szkoła Inżynierska w Opolu.

Najwyższe stany liczebności ludności na obszarach zdominowanych przez ludność rodzimą osiągnęte były pod koniec lat 70. XX wieku. Od tego momentu trwający nieprzerwanie intensywny odpływ emigracyjny pochłaniał przyrost naturalny, powodował kurczenie się populacji rodzimych mieszkańców, aż wreszcie od połowy lat 80. XX wieku wprowadził ogół mieszkańców województwa opolskiego w fazę depopulacji. Do chwili obecnej zarówno na stałym obszarze województwa opolskiego, jak i w obecnych jego granicach utrzymuje się ujemny przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji ogółem. Oba te elementy pogłębiają problem depopulacji w województwie opolskim. Najnowsza prognoza GUS do 2050 roku przewiduje dalsze, najszybsze w kraju zmniejszanie się liczby mieszkańców tego województwa. Wcześniej sygnalizowano, że podstawą prognozy dla tego regionu była liczba ludności znacznie zawyżona w stosunku do rzeczywistego stanu w ocenie autorki niniejszego artykułu. Podjęto wobec tego próbę projekcji w nieodległej perspektywie (do 2030 roku) liczby mieszkańców województwa opolskiego na jego stałym obszarze w odniesieniu do liczby ludności korygowanej o nierejestrowaną migrację do 2011 roku (zob. wykres 5).

Wykres 5.

Model trendu wielomianowego liczby ludności województwa opolskiego* wraz z prognozą do 2030 r. na tle danych empirycznych

* stały obszar województwa opolskiego wyznaczony granicami z lat 1975–1999.

Źródło: J. Dybowska, K. Widera (2015), *Demograficzne uwarunkowania i skutki depopulacji w województwie opolskim*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 223, s. 115.

Do opisu przebiegu zmian liczby ludności województwa opolskiego w latach 1950–2011 najlepsza okazała się funkcja wielomianowa, uzyskano 97,46% dopasowania danych modelu do danych empirycznych³⁰. Przedstawiona na wykresie 5. funkcja wskazuje, że licząca ok 700 tys. osób populacja mieszkańców na stałym obszarze województwa powróci do tego poziomu ok. 2020 roku, a ok. 2030 roku może znaleźć się znacznie poniżej tego poziomu. Gdyby dalszy bieg ruchu ludności był taki, jak opisuje go wspomniana funkcja wielomianowa, oznaczałoby to, że mamy do czynienia z domykaniem się pewnego cyklu zaludnienia na badanym obszarze województwa opolskiego – od momentu częściowej wymiany mieszkańców, poprzez zasiedlenie i odbudowę biologiczną aż do depopulacji. Pytaniem otwartym pozostaje na razie to, czy jest i kiedy będzie możliwe zatrzymanie bądź odwrócenie procesu zmniejszania się liczby ludności.

ZAKOŃCZENIE

Omówiony w artykule przypadek stanu populacji zamieszkującej region migracyjny – województwo opolskie – dostarcza interesujących materiałów do oceny długofalowych konsekwencji intensywnego odpływu migracyjnego. Dalsza obserwacja sytuacji demograficznej w tym regionie może być ważna z punktu widzenia nie tylko samego problemu depopulacji, ale też reperkusji społeczno-gospodarczych związanych z szybko postępującym zmniejszaniem się liczby ludności w stosunkowo niewielkiej populacji, a także oceny skuteczności działań podejmowanych przez władze regionu czy państwa i nastawionych na pobudzanie wzrostu naturalnego oraz powstrzymywanie odpływu migracyjnego.

BIBLIOGRAFIA

- Balaryn J. (1975), *Sytuacja demograficzna Opolszczyzny po II wojnie światowej*, Opole: Instytut Śląski w Opolu.
- Dybowska J. (2013), *Przemiany demograficzne w regionie o nasilonej migracji zagranicznej na przykładzie województwa opolskiego*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Dybowska J. (2014), Nierejestrowana migracja a stan ludności Polski, w: Bucka M., Mikołajewicz Z. (red), *Procesy gospodarczego i społecznego rozwoju wobec wyzwań współczesnego świata*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 383–399.

³⁰ J. Dybowska, K. Widera (2015), *Demograficzne uwarunkowania i skutki depopulacji w województwie opolskim*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 223, s. 114.

- Dybowska J., Widera K. (2015), *Demograficzne uwarunkowania i skutki depopulacji w województwie opolskim*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 223, s. 106–118.
- Gawryszewski A. (2005), *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa: IGiZP PAN.
- Heffner K., Rauziński R. (2003), *Region migracyjny. Wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego*, Opole: Instytut Śląski.
- Jończy R. (2006), *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego*, Opole: Instytut Śląski.
- Jończy R. (2010), *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Opole: Instytut Śląski.
- Kowalski Z. (1987), Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945–1950, w: Kowalski Z. (red.), *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku*, Materiały i Studia Opolskie, Rok XXIX, zeszyt 60, Opole: WOINTE, s. 57–105.
- Lis M. (2015), *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim 1989–2014. Z bagażem przeszłości w realiach współczesności*, Opole: Stowarzyszenie Instytut Śląski.
- Ludność w województwie opolskim. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (2013), Opole: Urząd Statystyczny w Opolu.
- Rauziński R. (1987), Zróżnicowanie sytuacji demograficznej społeczeństwa Śląska Opolskiego w zależności od pochodzenia regionalnego na tle emigracji zewnętrznych w latach 1951–1985, w: Kowalski Z. (red.), *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku*, Materiały i Studia Opolskie, Rok XXIX, zeszyt 60, Opole: WOINTE, s. 107–226.
- Rauziński R. (1991), *Ludność na Śląsku 1945–1990*, Opole: Wyższa Szkoła Inżynierska w Opolu.
- Rauziński R., Szczygielski K. (2008), *Śląska ludność rodzima w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego wczoraj i dziś*, Opole: WSZiA w Opolu.
- Rauziński R., Szczygielski K. (2011), Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego 1945–2005, w: Rauziński R., Słodra-Gwiżdż T. (red.), *Wokół ludzi i zdarzeń. Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego 1945–2005*, Opole: PIN-Instytut Śląski.
- Sakson A. (2013), *Społeczności postmigracyjne*, „Siedlisko”, nr 1, http://www.iz.poznan.pl/style/image/siedlisko_1.pdf [data dostępu: luty 2013].
- Sakson B. (2002), *Wpływ «niewidzialnych» migracji zagranicznych lat osiemdziesiątych na struktury demograficzne Polski*, Warszawa: SGH.
- Solga B. (2013), *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym*, Opole: Politechnika Opolska.
- Solga B. (2002), *Migracje polsko-niemieckie i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego*, Opole: Instytut Śląski.
- Szczygielski K. (2010), *Przestrzenne zróżnicowanie ludności województwa opolskiego w kontekście etnicznym jako potencjalne uwarunkowanie rozwoju regionalnego*, Opole: Instytut Śląski.
- Szmeja M. (1997), *Starzy i nowi mieszkańcy Opolszczyzny*, Opole: Instytut Śląski.
- Trzecińska-Polus A. (1997), *«Wysiedleńcy» z Polski w Republice Federalnej Niemiec w latach 1980–1990*, Opole: Instytut Śląski.
- Wyniki wstępne Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, GUS 2011.